
RÁSI SZILVIA

NYELVJÁRÁSI ATTITŰDVIZSGÁLAT EGY HATÁR MENTI TELEPÜLÉSEN

Bevezetés

Nyelvjárásaink megítélése napjainkban igen ellentmondásos: vannak, akik pozitívumként értékelik, míg mások – a nyelvi sztereotípiáknak megfelelően – gyakran negatívumnak tartják. A nyelvjárási beszélők saját nyelvjárásukhoz való viszonyulásával a magyar nyelvtudományban határon innen (pl. Kontra 1997, Fodor–Huszár 1998, Kiss 2000, Domonkosi 2007) és határon túl (pl. Kožík 2004, Sándor 2000 stb.) több kutatást is végeztek már. Ezek némelyike több kutatópont bevonásával vizsgálja az érintett kérdést, míg más kutatások egyetlen település attitűdvizsgálatával foglalkoznak. Jelen kutatás és dolgozat ez utóbbihoz kíván csatlakozni, vagyis egy palóc község nyelvjárási beszélőinek attitűdvizsgálatára irányul. A vizsgált település Méhi, mely a gömöri tájegységben elterülő falu. A kutatás jelentősége abban áll, hogy a község nyelvjárásának attitűdvizsgálatával a felmérés elkészülte előtt még senki sem foglalkozott.

A kutatás egyik legfőbb hipotézise, hogy bár a méhiek abszolút többsége magyarul szinte mindig nyelvjárásban beszél, saját nyelvváltozatát a magyarországi standardhoz viszonyítva alacsonyabb presztízsnak tartja. Ennek ellenére a korábbi megfigyelések alapján azt is feltételezhetjük, hogy az anyanyelvjárásukat a beszélők természetesnek tartják, és nem szégyellik. Végül a hipotézisek között szerepel, hogy a lakosság nagy része törekszik a magyar nyelv megtartására.

Méhi és a község nyelvjárása

A község földrajzi fekvését és közigazgatási hovatartozását tekintve a következő adatok állapíthatók meg: Szlovákiában, a besztercebányai kerület rima-szombati járásában Tornaljától 3 km-re délre, a gömöri tájegységben, a *Sajó* bal partján helyezkedik el. A kutatás szempontjából lényeges, hogy a település közel (10 km) terül el a magyarországi államhatárhoz.

A legutóbbi, 2011-es szlovák népszámlálási adatok alapján Méhiben 818-an élnek, akik közül 545 magyar, 165 szlovák, illetve 95 roma nemzetiségű, vagyis a falu 66%-a magyar nemzetiségű, 20,17% szlovák, 11,61% roma (ezen kívül 0,24% cseh nemzetiségűnek vallotta magát). Ami viszont a lakosok anyanyelvét illeti, a 2011-es népszámlálás alapján 697 lakos a magyart és 106 pedig a szlovák nyelvet tartja anyanyelvének.

A *Magyar dialektológia* a palóc nyelvjárási régiót földrajzi és nyelvi szempontok alapján négy tömbre osztotta:

- **nyugati tömb:** nyugati palóc + északnyugati palóc,
- **középső tömb:** középpalóc + Ipoly vidéki,
- **keleti tömb:** keleti palóc + Hernád vidéki,
- **déli tömb:** déli palóc + Eger vidéki.

A Magyar Nyelvjárások Atlaszának kutatópontjai Méhitől elég távol helyezkednek el: Zsíp 16 km-re, míg Gice pedig 24,6 km-re található. Az előbbi a középpalóc, míg az utóbbi a keleti palóc nyelvjárástípust képviseli (Imre 1971: 333).

A méhi nyelvjárással foglalkozó egyik szakdolgozat szerzője, Varga Henriett (2010) e nyelvjárást a középpalóc és a keleti palóc nyelvjáráscsoport között helyezte el. Varga munkája alapján a falu nyelvjárása kevert, mivel a fonetikai jelenségek közül egyaránt megtalálhatók a közép-, valamint a keleti palóc sajátosságai is (Vargová 2010: 33). Nem hagyható viszont figyelmen kívül a tény, hogy míg a középpalóc nyelvjáráscsoportban fonémátöbbletet jelent a *ly*, addig a keleti palóc nyelvjárás ezt a fonémát nem ismeri. S mivel Méhi erősen *j-ző*, ennek alapján a község nyelvjárása inkább a keleti palóc nyelvjáráscsoportba sorolandó.

A régebben kiadott, illetve az újabb nyelvjárási szakirodalmak is mindenekeelőtt a nyelvjárások hangtani jellegzetességeire hívták fel a figyelmet, valamint a rendszerezésük is ezek alapján történt. E jelenségek tömeges megjelenésüknél fogva kiemelkedők, és így nagyobb segítséget nyújthatnak egyes nyelvjárások jellegzetességeinek meghatározásában, illetve a rendszerezésükben (Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009: 72). A továbbiakban külön kerülnek bemutatásra a keleti palóc nyelvjárássziget magán- és mássalhangzó-jellegzetességei.

Magánhangzók:

1. Fonémarendszere 8 : 7-es, tehát a magánhangzóknál megtalálható a zárt *ë*: nyílt e fonémaellentét, míg a hosszú magánhangzóknál nincs meg a nyílt *ē*, aminek jelentés-megkülönböztető szerepe van, mint például: *fél* (ige) – *fēl* (számnév). Ez a fonéma az MNyA adatai szerint a középső tömbbe tartozik, tehát főleg Medvesalja vidékére;

2. A köznyelvi *ü, ű* magánhangzók helyett gyakori az *i, í* helyettesítés: *rihēs, fil, hívēs*;

3. Az *á* fonéma labiális, az a illabiális lesz a kiejtésben. Az *ä* rendszerint egyetlen megoldás, az *ā* típusú megoldások viszont aránylag gyakran fordulnak elő;

4. Az *í*-zés nagyon gyenge; a köznyelvi *é* helyén a rövid *i* nem, illetve csak nagyon ritkán jelenik meg;
5. Az *ö*-zés is nagyon gyenge, valamint az *l* előtti asszociatív *ö*-zés ebédöl, viszöl sem él;
6. A szó végén gyakori a zárt *ë* tendencia *feketë, tehenë*;
7. A *söpör~sëpër* megoldások közül a második, tehát az illabiális variáns használatos;
8. A rövid *i* magánhangzót tartalmazó szavaknál a fonémát hosszú *í* váltja fel: fínom;
9. A szótagzáró *l* az *ol, öl* végű tőszavakban gyakran kiesik, ami pótlónyúlást idéz elő: *nyóc, vógy*;
10. Az *ó, ő, é* fonémák záródó diftongusokban realizálódnak. Legerősebben általában a szavak végén érzékelhető: *csöü, jou,...*). A diftongusok esetében a legnehezebb feladatnak a kettőshangzók időtartamának feljegyzése számít. A nyelvatlaszgyűjtők megkülönböztetnek egyenlő elemű diftongusokat (*ou, ëi, öü, őü...*), valamint olyanokat, ahol az egyik elem rövidebben hangzik (*uo, ou...*). Méhi szókészletében javarészt a nem egyenlő időtartamú kettőshangzók jelennek meg.

Mássalhangzók

1. Az *ly* fonéma használata – eltérően más palóc nyelvjárásoktól – itt nem jellemző; a terület erősen *j*-ző *jány, tájigá*, ill. *l*-ező morféma is előfordul *sindël, pëndël*;
2. Néhány morfémában a *j* helyén *r* után szótőben *ny* áll: *bornyú, varnyú*;
3. A *t, d, n, l* palatalizálódik az *i, ő* hangok előtt: *kinyött, pājinká...* viszont ez a jelenség nem általános érvényű, hanem erősen morfémához kötött;
4. A meg igekötő *g*-je teljesen hasonul az ige szókezdő mássalhangzójához: *mëffontuk, mëvvárta*;
5. Megtörténik az *rl* mássalhangzóknál, hogy az *r* teljesen hasonul: *töllő~törlő*;
6. Néha az *l* mássalhangzó *n*-re változik: *dánol*;
7. A zöngés és a zöngétlen mássalhangzók esetében általában a szóvégek zöngétlenednek, zöngésülnek: *mind~mint*;
8. Gyakori az *-ért* ragmorféma végéről az *r* és a *t* mássalhangzók eltűnése: *mié, tejé* (Vargová 2010; Menyhárt–Presinszky–Sándor 2008).

A nyelvjárási attitűd

Egy-egy nyelvjárás ismertetése nemcsak a fonetika, morfológia, lexikológia stb. feltérképezését jelenti, hanem a beszélők nyelvjáráshoz fűződő viszonyulását is. Ezt a nyelvi értékítéletet nevezi a szakirodalom *attitűd*nek, amely a beszélőknek az adott nyelvhez, illetve nyelvjáráshoz való szubjektív viszonyulását fejezi ki (Kiss 2003: 218). Az attitűdöket mindenekelőtt a szociológia kutatja, azokat a mintákat vizsgálja, amelyeket a társadalmi viselkedés – melynek alapját sikerélmények, tapasztalatok, hagyományok, elvárások stb. befolyásolják – során sajátítunk el, és ami meghatározza az adott jelenséghez fűződő beállítottságunkat, magatartásunkat (Csepeli 1997: 39, Jánk 2017: 27–47).

Általánosságban az a jellemző, hogy széleskörűen az a nyelvváltozat terjed el, melyhez valamilyen okból társadalmi tekintély, elismertség kapcsolódik. Az a nyelvváltozat pedig, melyhez megbélyegzés kapcsolódik, előbb-utóbb visszaszorul, mivel a beszélők szégyellnivalónak érzik a használatát (Kiss 2003: 218). Ebből a gondolatból indul ki Trudgill is, aki szerint a nyelvi attitűd mindenekelőtt társadalmi és nem nyelvi meghatározottságú (Trudgill 1997: 58). Tehát a társadalmi eredetű nyelvi ítélet tekintélyt kölcsönöz egy adott nyelvnek, nyelvváltozatnak, míg leminősít egy másik nyelvet/nyelvváltozatot. Így jön létre az a két fogalom, amely az attitűdhez kapcsolható: a *presztízs* és a *stigma*. Presztízsnak a már korábban említett társadalmi elismertséget, míg stigmának a megbélyegzést nevezzük. Ennek alapján az a nyelvváltozat terjed el gyorsabban, melyhez presztízs társul, és az szorul vissza, melyhez stigma ragad (Kiss 2003: 218).

Az anyaggyűjtésről

A kutatásra 2016 nyarán került sor. Az anyaggyűjtés során a passzív megfigyelés mellett a kérdőíves módszer került alkalmazásra. Az anonim szociolingvisztikai kérdőívet 100 lakos töltötte ki. A szociolingvisztikai kérdőív egy rövid ismertetőből, egy az adatközlőre vonatkozó adatlapból, valamint 44 zárt és mondatkiegészítést igénylő kérdésből áll. Az adatközlők korcsoport szerinti megoszlása, amely nagyjából reprezentálja a falu összetételét, csoportosítva a következő:

- fiatal korosztály (10–29 év): 21 férfi, 21 nő
- középső korosztály (30–59 év): 19 férfi, 23 nő
- idős korosztály (60 év fölöttiek): 7 férfi, 9 nő.

Az adatközlők manuálisan töltötték ki a nyomtatott kérdőíveket. A megfigyelői paradoxon elkerülése végett a kérdőívek kitöltésénél én nem voltam jelen. A kapott adatokat egy Excel-táblázatban rendszereztem, és bizonyos szempontok alapján (pl. korosztály, nem, iskolázottság) elemeztem. A következőkben a kapott adatok közül a téma szempontjából a leginkább relevánsakat közlöm.

Az eredmények értékelése

5.1. A nyelvjáráshoz való viszonyulás

A kutatás abból az eddigi megfigyeléseken alapuló hipotézisből indult ki, hogy a méhieiek saját nyelvhasználatukat a magyarországi beszélők nyelvhasználatához viszonyítva alacsonyabb presztízsnak tartják. Ennek ellenére az abszolút többségük magyarul szinte mindig nyelvjárásban beszél.

A méhieieknek a saját nyelvjárásukhoz fűződő viszonyulására a kérdőív több kérdése is vonatkozik: A) *Hol beszélnek a legszebben magyarul?* B) *Saját megítélése szerint magyar nyelvtudása a magyarországi magyarokénál...*

Az A) kérdés esetében a válaszadók 71%-a azt vallotta, hogy Magyarországon beszélnek a legszebben a magyar nyelvet, míg Szlovákiát csupán 4% adta meg válaszként. 16% az egyéb lehetőséget választotta, de csupán 2-en jelölték meg konkrét földrajzi térséget (Erdély, Románia). Bár ez az adat nem ad direkt módon választ a hipotézisre, mely szerint a beszélők gyengébbnek ítélik saját nyelvtudásukat a magyarországi beszélőkéhez képest, viszont szorosan összefügg vele. 71% ugyanis szebbnek tartotta a magyarországi beszédmódot a sajátjánál, a nyelvi értékítéletük pedig nagy befolyással van a nyelvtudásuk megítélésére.

A B) kérdésre (*Saját megítélése szerint magyar nyelvtudása a magyarországi magyarokénál...*) adott válaszokat összegezve a következők figyelhetők meg: 100-ból 47 személy (47%) szerint saját nyelvtudása gyengébb a magyarországi beszélőkéhez, 42 személy (42%) ugyanolyannak tartotta, mint a magyarországiaké, 1 személy (1%) pedig úgy vélte, hogy a saját nyelvtudása jobb, mint a magyarországi magyaroké.

A vizsgálat második hipotézise az volt, hogy a magyar standard magasabb presztízse ellenére anyanyelvjárásukat a beszélők természetesnek tartják, és nem szégyellik. Erre a hipotézisre két zárt kérdés vonatkozott: C) *Előfordult, hogy megszólták nyelvjárási beszédmódja miatt?* és a D) *Volt olyan helyzetben, amikor röstellte, szégyellte itthoni beszédmódját?*

A C) kérdés válaszait összegezve 100 válaszadóból 36-ot (36%) már megszóltak, 59-et (59%) pedig még nem szóltak meg nyelvjárási beszédmódja miatt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezt az 59 személyt még egyáltalán nem érte semmilyen megbélyegzés, feltételezhető, hogy csak nem tudatosították ezek megbélyegző voltát, vagy nem vették támadónak a negatív utalásokat.

A D) kérdés szorosan kapcsolódott az előző kérdéshez, ugyanis az egyén saját nyelvhasználatához való viszonyát nagymértékben befolyásolják a mások megjegyzései. Az adatok alapján magas volt azon nők száma, akik még sosem voltak olyan helyzetben, hogy szégyellniük kellett volna a nyelvhasználatukat. Ugyanis az 53 nő csupán 33,96%-a (18 nő) szégyellte, viszont a 66,04%-uk (35 nő) sosem röstellte a nyelvjárási beszédmódját. A nők fiatal csoportján belül 21 személyből csupán 8-an (38,10%) voltak olyan helyzetben, amikor szégyellték a beszédmódjukat, 13-an (61,90%) akik nem. Hasonló volt a megoszlás a középső korosztály tagjai között is, ahol 23-ból szintén 8-an (34,78%) röstellték,

viszont 15-en (65,22%) nem. Az idős korosztályba 9 nő tartozott, ahol szintén alacsonyabb volt a saját nyelvhasználatukat olykor szégyenlők száma, pontosan 2 nő (22,22%) tartozott ide. Ezzel szemben 7 nő (77,78%) saját elmondása szerint nem volt még olyan helyzetben, hogy röstellte volna a beszédmódját.

Érdekes viszont a tény, hogy míg a C) kérdésre 25 nő válaszolt igennel, vagyis 25 nőt már ért megbélyegzés a nyelvjárási beszédmódja miatt, a D) kérdésnél csupán 18-an válaszoltak igennel. Ez azt jelenti, hogy 7 nő, annak ellenére, hogy már előfordult vele az, hogy megszólták a nyelvhasználata miatt, mégsem szégyelli a nyelvhasználatát. Ez a tény pedig mindenképpen pozitív attitűdöt mutat a nők irányából.

A férfiak D) kérdésre adott válaszaiból megfigyelhető volt, hogy kevesebben voltak, akik szégyellték volna az otthoni nyelvhasználatot. 47 férfiből 9 volt, aki már életében legalább egyszer röstellte, 30 aki még nem szégyellte, és 8 aki nem tudta eldönteni a válaszát. A fiatal korosztályon belül 21 személyből 7-en, a középkorú csoportban 19-ből 2-en, míg az idős korosztályból egyetlen személy volt olyan szituációban, amikor kellemetlen volt neki a nyelvjárásban való megszólalás. Azok száma, akik nem szégyellték az otthoni beszédmódjukat, hasonlóképpen, mint a nők esetében, magasabb volt. A középkorúak csoportjából 17 férfi, míg az idősek korosztályából mind a 7 férfi igennel válaszolt a kérdésre, vagyis ők még sosem röstellték a nyelvhasználatukat. Viszont a fiatalok között kevesebb volt azon férfiak száma, akik nem szégyellték volna a beszédmódjukat: 21-ből 6-an voltak azok, akik még sosem röstellték a nyelvjárásukat, 8-an pedig nem tudtak egyértelmű választ adni a kérdésre.

A férfiak esetében is megfigyelhető a pozitív attitűd, mivel a C) kérdésre 11 férfiből 2 válaszolt igennel (vagyis már előfordult, hogy megszólták nyelvjárási beszédmódja miatt) s a D) kérdésnél is csupán 9-en voltak azok, akik szégyellték a nyelvhasználatukat. Ez azt jelenti, hogy 2 férfi, bár megszólták a nyelvhasználatuk miatt, nem szégyelli a nyelvjárását.

Ezen adatok alapján tehát a hipotézis, miszerint a beszélők az anyanyelvjárásukat természetesnek tartják és nem szégyellik, nagyrészt valósnak bizonyult. 100 adatközlőből 27-en kerültek már életük során olyan szituációba, amikor szégyelleniük kellett beszédmódjukat, viszont 65-en még nem voltak olyan helyzetben, amikor kellemetlen lett volna nekik a nyelvjárásban való megszólalás. Mindenképpen pozitív eredmény, hogy a beszélők több mint 60%-a figyelmen kívül hagyja mások értékítéletét, és nem szégyelli saját nyelvhasználatát.

5.2. Szlovák-magyar kétnyelvűség

Az utolsó hipotézis közvetlen módon a szlovák-magyar kétnyelvűséget érintette, mely szerint a lakosság nagy része törekszik a magyar nyelv megtartására, mivel megszólalásuk során a magyar nyelvet használják. Erre a feltételezésre a kérdőívben a 17 kérdés vonatkozott. Ebből – a terjedelmi korlátok miatt – csupán néhány kerül bemutatásra.

- E. Milyen nyelven beszél Ön gyermekeivel?
- F. Milyen nyelven beszél Ön a szomszédaival?
- G. Milyen nyelven beszél Ön a pappal?
- H. Milyen nyelven beszél Ön a polgármesterrel?
- I. Milyen nyelven beszél Ön a boltban?
- J. Milyen nyelven nézi a televíziót?

55 adatközlőnek volt gyermeke, amiből 52 (94,54%) magyarul beszél a gyermekéhez. Ez pedig egyértelműen igazolta, hogy a beszélők törekszenek a magyar nyelv megtartására, továbbadására. 100 adatközlőből 86 (86%) csak kizárólagosan magyarul beszél a szomszédaival. Ugyancsak magas (86%) volt azok száma, akik a pappal való beszélgetés során kizárólag a magyar nyelvet használják. 96-an (96%) voltak azok is, akik a polgármesterrel való kommunikáció során csak a magyar nyelvet használták. Ugyancsak magas volt a száma (86%) azon beszélőknek is, akik a bolti bevásárlás esetében csak a magyar nyelvet használják. A televízió nézése esetében csupán 3 személy (3%) volt, aki a szlovák nyelvet preferálja a magyarral szemben, az adatközlők zöme ugyanis kizárólag magyarul, vagy amilyen gyakran csak teheti, akkor magyarul nézi az adásokat.

Az összegzett válaszok közül a legmeglepőbb adat az volt, hogy a 4-es kódot (4 = *szinte mindig szlovákul*) a kielemezett kérdések egyikére sem válaszolta egyetlen adatközlő sem. Ez alapján a hipotézis igazolódott, ugyanis a beszélők a megszólalásaik nagy részében a magyar nyelvet használják.

6. Összefoglalás

A kutatás megkezdése előtt három fő hipotézist állítottam fel. Az adatok azt mutatják, hogy bár a 100 adatközlő több mint egyharmadát érte már megbélyegzés a nyelvjárási beszédmódja miatt, s a nagy részük szégyellte is a nyelvhasználatát, egy kisebb részük viszont továbbra is pozitívan viszonyult hozzá. A *kapott adatokból kimutatható az is, hogy* az adatközlők majdnem fele a saját nyelvtudását gyengébbnek ítélte a magyarországi magyar beszélőkéhez képest, s több mint a kétharmaduk a magyarországi beszédmódot szebbnek tartotta a sajátjánál. Végül, kimutatható az is, hogy a lakosság nagy része törekszik a magyar nyelv megtartására, mivel megszólalásuk során az adatközlők

több mint 85%-a legtöbbször a magyar nyelvet használja. Ez azért különösen lényeges, mert a magyar anyanyelv megtartása ebben az esetben egyenlő a nyelvjárás megtartásával.

Irodalom

- Csepeli György 1997. *A szociálpszichológia vázlatja*. József Attila Műhely Kiadó. Budapest.
- Domonkosi Ágnes 2007. Attitűd, értékítélet, minősítés: az érték szempont érvényesülése a nyelvi-nyelvhasználati reflexiókban. In: *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIV. Sectio Linguistica Hungarica*. Eger. 38–54.
- Fodor Katalin – Huszár Ágnes 1998. Magyar nyelvjárások presztízsének rangsora. *Magyar Nyelv* 96: 196–210.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Jánk István 2017. Nyelvi hátrány és diszkrimináció az iskolában. A nyelvi szocializáció jelentősége a tanuló értékelésében. *Szociológiai Szemle* 27/3: 27–47.
- Juhász Dezső 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 262–324.
- Kiss Jenő (szerk.): 2003. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 2000. Magyar nyelvjárású beszélők anyanyelvi tetszési indexéhez. *Magyar Nyelvőr* 124: 465–468.
- Kontra Miklós 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? *Magyar Nyelv* 93: 224–232.
- Kožík Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Kalligram. Pozsony. 93–124.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Közép-európai Tanulmányok Kara. Konstantin Filozófus Egyetem. Nyitra.
- Rásiová, Silvia 2015. *Nyelvjárási jelenségek szinkrón változásvizsgálata Méhi községben – Výskum zmien nárečových javov v obci Včelince*. Záródolgozat. Nitra.
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélők közösségben, Kolonban*. Kalligram Kiadó. Pozsony.

Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Ford. Sándor Klára. JGYTF Kiadó. Szeged.

Vargová, Henrieta 2010. *Méhi község tájszókészletének vizsgálata – Skúmanie nárečovej lexiky v obci Včelince*. Záródolgozat. Nitra.